

Студент 1 курсу
факультету обліку і аудиту ХНЕУ

БІЛІНГВІЗМ В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ Й НАСЛІДКИ

Анотація. Розглянуто білінгвізм як соціальне явище, вплив національної диференціації населення України на існування двомовності. Проаналізовано причини й наслідки російсько-українського білінгвізму, що зумовлений тривалим співіснуванням російської та української мов.

Аннотация. Рассмотрены билингвизм как социальное явление, влияние национальной дифференциации населения Украины на существование двуязычия. Проанализированы причины и последствия российско-украинского билингвизма, обусловленного длительным сосуществованием русского и украинского языков.

Annotation. This article considers bilingualism as a social phenomenon, the influence of national differentiation of the population of Ukraine on the existence of bilingualism. The causes and consequences of the Russian-Ukrainian bilingualism caused by long-term coexistence of the Russian and Ukrainian languages were analysed.

Ключові слова: білінгвізм, двомовність, неоднорідність, україномовність, російськомовність.

Білінгвізм (двомовність) – специфічний стан суспільного життя, при якому спостерігається і є визнаним факт функціонування й співіснування двох мов у межах однієї держави. Джерелом білінгвізму, як правило, є етнічна неоднорідність самого суспільства, наприклад, існування в одній державі двох етносів, що користуються різними мовами. Через те, що в сучасному світі практично немає етнічно "чистих" держав, білінгвізм як явище отримало велике поширення.

Нині питання білінгвізму активно досліджують Ю. Жлуктенко, О. Тараненко, Л. Масенко, В. Крисаченко, В. Котигоренко, В. Демченко, І. Попеску, Ю. Саплін, Є. Степанов, Н. Шумарова та ін. До дослідження окремих аспектів мовної політики на радянському та пострадянському просторі долучились іноземні дослідники: А. Каппелер, Ю. Шевельов, В. Алпатов, Е. Борісьюнок. Особливості функціонування мов у міському середовищі аналізують Х. Розенкранц і Х. Шенфельд та ін.

Метою статті є аналіз причин та наслідків двомовності.

Білінгвізм відображає ситуацію, коли відразу дві мови визнані державою внаслідок юридично закріплених норм або законів на рівні офіційних і з рівноправним статусом для кожної з цих мов. Серед типових прикладів країн з офіційним білінгвізмом є Канада, Бельгія, Фінляндія, Казахстан та ін. Неофіційний білінгвізм відповідає ситуації, коли офіційно визнана лише одна з двох мов, що найбільш часто використовується населенням цієї держави. Разом із тим невизнана на рівні офіційної друга мова продовжує вживатись значною частиною населення достатньо широко. Саме до таких держав сьогодні, через певні історичні причини, належить Україна, як і деякі інші держави на географічному просторі колишнього Радянського Союзу.

Стосовно стану української мови територія України, на думку О. Ткаченка, виразно поділяється на три головні частини: 1) Західну Україну; 2) Крим; 3) Східну Україну. Найкращий стан української мови в Західній Україні: тут вона набула повної поширеності серед українців як у селі, так і в місті, а це сприяє її поширенню й серед інших місцевих етносів. Засвоєння української мови як державної в Криму найскладніше, бо російське й кримсько-татарське населення тут чисельно переважає українців. Якими ж є регіональний та урбанізаційний аспекти соціального білінгвізму в Україні мовою статистики [1]?

Загалом, у національному складі населення України більшість українців, чисельність яких за переписом 2001 р. становила 37 541,7 тис. осіб, або 77,8 % від загальної кількості населення. За роки, що минули від перепису населення 1989 р., чисельність українців зросла на 0,3 %, а їх питома вага серед мешканців України – на 5,1 відсоткового пункту. Друге місце за чисельністю посідали росіяни. Їх кількість порівняно з переписом 1989 р. зменшилася на 26,6 % і нараховувала на дату перепису 8 334,1 тис. осіб. Питома вага росіян у загальній чисельності населення зменшилась на 4,8 відсоткового пункту і складала 17,3 %. Упродовж тринадцяти міжпереписних років багатоетнічна людність України загалом скоротилась на 6,2 %. Українці переважають в усіх регіонах держави: від 57 % на Півдні (разом із Кримом, де українців меншість – 24 %) та 62 % на Сході до 89 – 91 % на Півночі та Заході. Росіян же разом з іншими етнічними меншинами удвічі менше ніж українців, хоча найбільше їх саме на Сході та Півдні [2].

Так звані двомовні громадяни становлять в Україні доволі численну групу. Опитування, в яких припущено існування двох рідних мов (наприклад, проведене Центром Разумкова у 2007 р.), фіксують, що частка людей, не здатних визначитися, українська чи російська є для них такою, становить 21,5 % і залишається особливо високою на Півдні (25,5 %) та Сході (32,2 %) країни. У цих регіонах білінгви кількісно дорівнюють тим, хто вважає рідною українську, а то й переважають над ними [3].

Дані тривалих соціологічних моніторингів свідчать, що популярні в певних політичних колах ідеї двомовності України не витримують критики. Адже впродовж останніх двох десятиліть у нас відбувався невпинний процес гомогенізації білінгвальних середовищ. У загальнонаціональному масштабі, за даними Інституту соціології НАНУ, частка громадян, які в домашньому спілкуванні послуговуються українською, за період від 1992 до 2011 р. зросла від 36,8 % до 42,8 %; тих, хто користується російською, – від 29 до 38,6 %. Це відбулося, насамперед, за рахунок громадян, які вживали в родині

На жаль, у вітчизняних реаліях за відсутності ефективної офіційної мовної політики категорія двомовних зазвичай є проміжною ланкою на шляху до русифікації [4].

Очевидним джерелом формування білінгвів були саме україномовні громадяни. Із даних опитування, проведеного Центром SOCIS у квітні 2002 р. результати якого корелюють із підсумками організованого за кілька місяців до того Всеукраїнського перепису, чітко видно, що група людей, які використовують у родині обидві мови, виділяється переважно з тих, хто називає рідною українську. Наприклад, у середньому по країні їх було 65 %, тоді як російську такою визнали 34 %. Водночас у сім'ї російською спілкувалися ті самі 34 %, а українською лише 44 %. Решта 21 % – обома "залежно від обставин". Так, у Сумах за наявності 24 % мешканців, які вважали рідною російську, вдома нею розмовляли 25 %, а із 75 % тих, хто назвав такою українську, лише 29 % – нею однією, а 46 % – обома. У Харкові із 28 %, які визнали українську рідною, спілкувалися саме нею з рідними лише 4 %, а двома мовами "залежно від обставин" – 19 %. У Херсоні із 59% мешканців, які заявили як про рідну про українську, нею в родині розмовляли тільки 4 %, обома – 43 %. У сусідньому Миколаєві ці показники становили 60, 10 та 40 % відповідно. У Донецьку українську назвали рідною 10 % мешканців (за наявності 39 % етнічних українців). При цьому виключно нею спілкувалися менш ніж 1 %, 87 % використовували тільки російську, а 12 % – обидві мови "залежно від обставин" [5].

За даними Центру Разумкова, у Києві 2005 р. вдома російською послуговувалися 39,9 %, українською – 18,1 %, тоді як тією або тією "залежно від обставин" – 41,2 % (приблизно однаково обома мовами – 23,6 %, переважно російською – 12,3 %, переважно українською – 5,3 %). Як свідчить порівняння зі структурою населення столиці за рідною мовою, до останньої групи належать переважно україномовні, що більшою чи меншою мірою зазнали русифікації. Причому серед молоді та людей середнього віку скорочення відсотка білінгвів із кількаразовою перевагою відбулося на користь російської [3].

Так, за даними Інституту соціології НАН України, якщо від 1992 до 2010 року серед осіб середнього віку частка україномовних зросла від 36 до 39 %, то російськомовних – від 29 до 37 %, серед молоді – від 33 до 36 % та від 34 до 39% відповідно. Тобто поміж населення до 30 років частка виключно російськомовних не просто є вищою, аніж повністю україномовних, а ще й швидше зростає. Визначальний вплив на мовні вподобання молоді здійснюють масова культура та ЗМІ, які значно перевищують дію таких факторів, як мова освіти/державних установ [4].

Загальноприйняте визначення двомовності дав американський лінгвіст У. Вайнрайх. Двомовність – це практика попереминого використання двох мов. Розрізняють індивідуальний і масовий білінгвізм. Індивідуальним білінгвізмом називають володіння й використання двох мов окремими індивідами одномовної спільноти. Немає сумніву в тому, що володіння двома або кількома мовами збагачує людину додатковими знаннями інших культур і можливість вільно спілкуватися з іноземцями. Й Гете говорив, що скільки мов ти знаєш, стільки разів ти людина. Незаперечним також є той факт, що будь-яка спільнота потребує білінгвів як посередників між своєю та чужою культурами [6].

Масовий білінгвізм – явище, принципово відмінне від індивідуальної двомовності, спричинене колоніальною залежністю країни. Залежна мовна спільнота змушена вивчити ще одну мову. У такій ситуації одна мова стає підлеглою, а інша – домінуючою. Якщо друга мова поступово переймає всі функції рідної, виникає реальна загроза знищення рідної мови та перетворення двомовців на одномовців, що рівнозначно асиміляції. Асимілювати народ – це примусити його зректися рідної мови, звичаїв, традиційної культури, тобто змусити його перестати бути собою, уподібнитися до народу-колонізатора і, зрештою, злитися з цим народом. Отже, мета асиміляції – стерти народ з етнічної карти світу і так забезпечити собі постійне панування [6].

Що ж то за проблема така – необхідність мати в Україні, крім української, ще одну державну (або хоч офіційну) мову – російську? Де корені того, що український народ цілком серйозно вважають російськомовним у своїй більшості?

Для будь-якої нормальної нації мова є набутком, який всією своєю суттю належить народові і є найважливішою ознакою характеру цього народу, є носієм загальної культури того ж народу чи нації. Українська історія містить безліч ілюстрацій того, як російська мова проникала в українські реалії. На сьогодні твердження, що більшість українців говорять по-російськи, цілком відповідає істині. По-російськи говорять, передусім, ті, хто є в Україні росіянами або вважає себе такими [1].

Отже, ситуація двомовності неприродна, нестабільна, навіть загрозлива та руйнівна, вона характеризується не гармонійною взаємодією мов, а конфліктом і боротьбою, які триватимуть доти, доки на території держави не переможе одна мова. Треба чесно визнати, що у світі не існує двомовності, а є лише проблема двомовності, яку намагаються розв'язати так, як це роблять Фінляндія, Бельгія, Норвегія, Канада, США.

Наук. керівн. Архипенко Л. М.

Література: 1. Ткаченко О. Якщо держава хоче жити... (Про сучасну мовну ситуацію в Україні) / О. Ткаченко // Урок української. – 2001. – № 2. – С. 2–4. 2. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>. 3. Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://razumkov.org.ua/ukr/index.php>. 4. Інститут соціології НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://i-soc.com.ua/institute/>. 5. Центр SOCIS [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://socis.kiev.ua/>. 6. Масенко Л. Мова і політика / Л. Масенко. – К. : Соняшник, 2004. – 120 с.